

JOURNAL OF INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES

ISSN: 2630-6166

International Refereed & Indexed

2018

Open Access Refereed E-Journal

Vol:4 / Issue:13

iksadjournal.com / iksadjournal@gmail.com

p.609-624

Article Arrival Date 11/08/2018

OCTOBER 2018

Published Date 18.10.2018

OSMANLI DEVLETİ'NİN ANAYASAL NİTELİKLİ BELGELERİNDE DEMOKRASİ SÖYLEMLERİNİN DEMOKRASİ MODELLERİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF DEMOCRACY DISCOURSES IN THE CONSTITUTIONAL DOCUMENTS OF THE OTTOMAN STATE UNDER THE DEMOCRACY MODELS

Arş. Gör. Adnan KARATAŞ

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü,
adnan.karatas@atauni.edu.tr, Erzurum/Türkiye

ÖZET

Bir ülkenin modernleşmesinin ve demokratik değerlere sahip olmasının en önemli kriterlerinden biri, ülkede hukuka ve anayasaya verilen değerdir. Osmanlı modernleşmesinin en önem ayağı olarak kabul edebileceğimiz hukuki alanda meydana gelen anayasal gelişmeler, bu konuda en çok dikkat çeken ve önem arz eden gelişmelerdir. Osmanlı Devleti açısından birer ilk niteliği taşıyan belgelerin, modernleşme ve demokratikleşme açısından oldukça önemli olduğunu düşünebiliriz. Nitekim Osmanlı Devleti'nde adeta yeni bir hükümet sistemine işaret eden bu belgelerin demokrasiye ve hukuka yönelik önemli katkıları olmuştur.

Bu çalışmanın amacı "Sened-i İttifak", "Tanzimat Fermanı" ve "Islahat Fermanı"nı Osmanlıdaki anayasacılık hareketleri içerisinde incelemek ve bu gelişmelerin demokrasiye yönelik katkıları değerlendirmektir. Anayasacılık hareketlerinin temelinde devlet iktidarının ve bu iktidarı kullanan devlet organlarının yetkilerinin sınırlandırılması olgusu olmasından dolayı bu belgelerin Osmanlı Devletine anayasacılık düşüncesi kapsamında sağlamış olduğu katkılar değerlendirmekte ve devlet iktidarına yönelik getirmiş olduğu kısıtlamalar değerlendirilmektedir. Ayrıca bu belgelerin birer ideal tip olan demokrasi modellerinden hangisine ya da hangilerine uygunluk gösterdiği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle bu belgelerin Osmanlı devleti açısından hem Anayasacılık hem de Demokratikleşme çabalarına olan katkıları belirlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasacılık Hareketleri, Anayasal Metinler, Anayasal Demokrasi, Demokrasi Modelleri.

ABSTRACT

One of the most important criteria for the modernization and democratic values of a country is the measure of the value given to the law and the constitution in the country. The constitutional developments in the legal field, which can be regarded as the most important pillars of Ottoman modernization, are the most important and important issue in this regard. For the Ottoman Empire, we can think that the documents which are the first ones are very important in terms of modernization and democratization. As a matter of fact, these documents, which point a new government system in the Ottoman Empire, made important contributions to democracy and law.

The aim of this study is to examine "Charter of Alliance", "Edict of Tanzimat" and "Edict of Reform" in the constitutional movements of the Ottoman Empire and to evaluate the contributions of these developments to democracy. Because of the fact that the state power and the powers of the state organs that use this power are limited in the basis of the constitutional movements, the contributions of these documents to the Ottoman State within the scope of constitutionalism are evaluated and the restrictions imposed on the state power are evaluated. In addition, it is tried to determine which of these documents are compatible with one of the ideal type democracy models or which ones. Thus, the contributions of these documents to the constitutionalism and democratization efforts of the Ottoman state are tried to be determined.

Keywords: Constitutional Movements, Constitutionalism Texts, Constitutional Democracy, Democracy Models.

1.GİRİŞ

Hukuk düzeni, devletin yapısının ve işleyişinin, toplum hayatının ve bireysel hayatın sağlıklı ve düzenli bir şekilde devam ettirilebilmesi açısından oldukça önemli ve gereklidir. Nitekim Anayasa, böyle bir düzenin sağlanabilmesi ve devam ettirilebilmesinde birinci derecede önem arz etmektedir. Modern anlamda anayasa düşüncesinin ortaya çıkışının öncesinde, bireysel hak ve özgürlüklerin belirlenmesi ve teminat altına alınmasına yönelik çeşitli girişimler yaşanmıştır. Örneğin İslam tarihi açısından oldukça önemli olan hicret olayından sonra Müslüman ve Gayrimüslim Araplar arasında tanzim edilen, karşılıklı hakları ve görevleri belirleyen, farklı düşüncelere sahip bireylerin birarada uyum içerisinde yaşamasını kolaylaştıran bu belge, “Medine Anayasası” olarak anılmaktadır (Akgündüz, 1997: 17).

Devletin yapısını, yönetim biçimlerini, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini yazılı metinlere dayandırma çabaları olarak isimlendirilen “Anayasacılık Hareketleri” 19.yy da Avrupa’da yoğunluk kazanmıştır. Özellikle Fransız devriminin bu hareketler üzerinde oldukça önemli etkileri olduğu görüşü hâkimdir. Dolayısıyla Avrupa devletlerindeki anayasacılık hareketlerinde toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler etkili olmuştur. Ancak Osmanlı Devletinde 19.yy’da ortaya çıkan anayasacılık hareketleri toplumsal bir taban bulamamıştır. Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı bu hareketlerin en somut örnekleridir. Osmanlı devletindeki anayasacılık hareketleri ve dolayısıyla modernleşme hareketleri, “devletin kurtarılması” temel hedefinin bir parçası olmuştur (Hanioğlu, 1985: 70-72). Diğer bir ifadeyle Osmanlı Devletindeki anayasacılık hareketi olarak düşünebileceğimiz bu gelişmelerin arkasında yer alan temel saik, devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtararak; içeride ve dışarıda eski gücüne kavuşmasını sağlamaktır (Küçükömer, 2010: 55)

Bu çalışma kapsamında Osmanlı Devletinde kabul edilen anayasal nitelikli belgelerin hem anayasacılık düşüncesine hem de demokrasiye olan katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Anayasal demokrasi bağlamında yapılan bu değerlendirme, bu üç belgenin iktidar üzerindeki sınırlamaları, temel hak ve özgürlüklere yapmış olduğu katkılar ve yasama faaliyetlerine olan katkıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu belgelerin anayasa düşüncesinin temel ilke ve esaslarına olan katkısı değerlendirilmektedir. Son olarak bu belgelerin demokrasi modellerinden hangisi veya hangilerini benimsediği veya benzerlik gösterdiği değerlendirilmektedir. Böylelikle Osmanlı devletindeki anayasal nitelikli metinlerin “demokrasi” üzerindeki katkıları değerlendirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir devletin organlarının ve kurumlarının yapısını ve işleyişini düzenleyen ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini ifade eden belgeler, çeşitli özellikleri itibariyle “Anayasa” statüsüne sahip olabilmektedir. Diğer taraftan bu belgelerin çeşitli özelliklere sahip olmadığı durumlarda; bu belgelerin nitelikleri değişmektedir. Bu çalışma kapsamında ilk olarak “Anayasa” ve “Anayasal Nitelikli Belge” kavramlarının farklılıkları ortaya konulmaktadır. Ayrıca aşağıda Demokrasi ve Demokrasi Modelleri değerlendirilmektedir. Böylelikle anayasal nitelikli bu belgelerin (Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı) demokrasiye yönelik söylemlerinin ve katkılarının daha iyi anlaşılabilmesi sağlanacaktır.

2.1. Anayasa ve Anayasal Nitelikli Belge

İngilizcedeki *Constitution* kavramının karşılığı olarak Türkçede “Anayasa”, “Kanun-i Esasi” ve “Teşkilatı Esasiye Kanunu” gibi kavramlar kullanılmaktadır (Gözler, 2017: 7). Anayasa kavramı dar-geniş anlamda ve şekli-maddi anlamda olmak üzere çeşitli farklı tanımlamalara sahiptir. Dar anlamda Anayasa kavramı, “resmi bir belge olarak anayasa metninin” kendisidir, diğer bir ifadeyle “şekli anlamda anayasa” olarak düşünülmektedir (Erdoğan, 2005: 62). Şekli anlamda anayasa, normlar hiyerarşisinde en tepede yer alan, diğer kanunlara göre oluşturulması ve değiştirilmesi daha zor olan (Gözler, 2017: 14), anayasal düzenin esaslarını sistematik olarak birleştiren resmi-hukuki belgedir (Erdoğan, 2005: 66). Diğer bir ifadeyle belli başlı temel hükümleri bir sisteme başlamak amacı olan, tek ve emredici belgedir (Heywood, 2016: 410). Geniş anlamda anayasa ise; devletin çeşitli

kuramlarının görevlerini, yetkilerini ve işlevlerini belirten ve bu kurumlar arasındaki ilişkiyi belirleyen kurallar topluluğudur (Heywood, 2016: 410). Ayrıca geniş anlamda Anayasa, anayasal düzenle ilgili olarak yazılı olsun ya da olmasın tüm kuralları ifade etmektedir (Erdoğan, 2005: 63). Dolayısıyla anayasanın maddi nitelikleri ön plandadır. Diğer bir ifadeyle, maddi anlamda anayasa, biçimsel niteliğinin önemi olmayan, devletin temel yapısını düzenleyen, devlet-vatandaş ilişkilerini düzenleyen yazılı olan ya da olmayan kurallar bütünüdür (Erdoğan, 2005: 63). Dolayısıyla anayasanın temelde iki ayaklı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bir ayağında; devletin temel yapısı, örgütlenişi ve işleyişi ile ilgili konular; diğer ayağında ise, bireylerin hak ve özgürlükleriyle ilgili konular yer almaktadır (Gözübüyük, 2006: 1).

Anayasaların maddi ve şekli anlamda iki farklı türden olabileceği genel kabul görmüş bir ifade olmasına karşın; hangi tür anayasanın daha doğru bir tanımda ve kabul edilebilir olduğu tartışmalıdır. Nitekim şekli anlamda anayasanın, anayasanın doğasına daha uygun olduğunu öne sürebiliriz. Nitekim maddi anlamda anayasada belirtildiği üzere; devletin organlarının ve kurumlarının yapısının ve işleyişinin belirlenmesi çoğu zaman anayasa ile değil, kanunlar ile yapılmaktadır. Üstelik anayasaların (Resmi olarak anayasa ismi verilen) içerikleri incelendiğinde; ne devletin yapısına ne de hak ve özgürlüklerle ilgili olmayan birçok husus bulunmaktadır (Gözler, 2017: 14). Örneğin Türkiye anayasasının ormanlarla ilgili olan maddelerinin (m.169-170) bireylerin temel hak ve özgürlükleriyle ilgili olmadığı söyleyebiliriz. Diğer taraftan bu maddelerin Anayasa'da yer alması; bu maddelerin anayasal hükümler olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; şekli anlamda anayasa tanımlarına uyan belgelerin "Anayasa" olduğu; şekli anlamda anayasa özelliklere uymayıp sadece maddi anlamda anayasa özelliklerini taşıyan belgelerin ise "anayasal nitelikli belge" olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Osmanlı devletinde modernleşme çabalarıyla birlikte ortaya çıkan; Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanının tam anlamıyla birer anayasa olmayıp, anayasal nitelikte belge olduklarını söyleyebiliriz.

Ayrıca bir anayasanın amacının yönetenlerin, halkın temel hak ve özgürlüklerine karşı girişebilecekleri muhtemel saldırılara karşı durmak ve korumaktır (Erdoğan, 2005: 4). Anayasa yapma usulleri bakımından değerlendirildiğinde monokratik usuller arasında yer alan ferman ve misak usullerinde (Gözler, 2017: 23); halkın sahip olduğu çeşitli temel hak ve özgürlükler ifade edilmesine karşın; yönetenlerin bu kuralları ihlal etmesi durumunda karşılaşacakları yaptırım bulunmamaktadır. Üstelik ferman ve misak usullerinin hükümdarın kişisel tasarrufu olarak hazırlanan belgeler olması sebebiyle; hükümdarın diğer fermanlarından herhangi bir norm üstünlüğü yoktur. Dolayısıyla yukarıda ifade edildiği üzere Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanının yalnızca "anayasal nitelikli belge" olduklarını söyleyebiliriz.

2.2. Demokrasi ve Demokrasi Modelleri

Demokrasi kavramı Yunanca *demos* (halk) ve *kratos* (yönetmek, hükmetmek) kelimelerinin birleşimi olarak ilk defa M.Ö. beşinci yüzyılda Herodot tarafından kullanılmıştır (Erdoğan, 2005: 232). Ancak bu iki kelimenin birleşimi, yalın bir şekilde "halkın egemenliği" kavramı belirsiz olduğu gibi farklı yorumlamalara da neden olmaktadır (Heywood, 2015: 170). Oldukça inişli çıkışlı ve yaklaşık iki bin beş yüz yıllık tarihi olan demokrasi kavramının (Erdoğan, 2005: 229), tarihsel süreç içerisinde taşımış olduğu anlamlar birçok değişikliğe uğramıştır. Bazı dönemlerde oldukça kötü; bazı dönemlerde ise çok üstün bir kavram/değer olarak görülmüştür. Antik Yunan'da "fakirlerin, dezavantajlıların, cahillerin yönetimi" olarak görülen demokrasi, günümüzde genellikle "olumlu/iyi" bir kavram olarak kabul edilmektedir (Heywood, 2016: 125).

Abraham Lincoln'ün meşhur tanımıyla demokrasiyi; "halkın halk tarafından, halk için yönetimi" şeklinde düşüldüğünde; demokrasinin üç temel niteliği ortaya çıkmaktadır. Halk kimlerden oluşur?, Halk nasıl yönetmeli? ve Halk yönetiminin sınırları nedir? soruları demokrasi tanımının merkezi noktalarını vurgulamaktadır (Heywood, 2016: 126-129). İlk olarak bu tanımın halk üzerindeki vurgusu, siyasal eşitliği ima etmektedir. İkinci olarak halkın yönetime katılı üzerinde vurgu vardır. Üçüncü olarak ise kamusal çıkarlar sınırında yönetimin gerektiği vurgusu vardır. Bir diğer tanıma göre demokrasi, kolektif karar alma süreci üzerinde halkın denetimi ve bu denetimin kullanımındaki

eşitliği ifade etmektedir (Beetham ve Boyle, 2005: 1-2). Bu tanıma göre demokrasi, farklı grupların demokratik bir düzen içerisinde kendilerini ifade etme imkânı bulunmaktadır.

Demokrasi kavramını genellikle tek anlamlı ve kesin sınırları olan bir kavram değildir. Demokrasi kavramındaki bu belirsizlik günümüzde farklı demokrasi anlayış ve uygulamalarını ortaya çıkarmaktadır (Erdoğan, 2005: 238) Bununla birlikte genel anlamda “halkın yönetimine” ilişkin olarak, birbirinden farklı ve birbirine rakip çeşitli demokrasi teorileri ve demokrasi modelleri bulunmaktadır. Bu model ve teorileri çoğu zaman demokratik şekil ve mekanizmaların çeşitliliğini göstermekte ve demokratik yönetimin meşruluğunu sağlayan çeşitli zeminlerin varlığını göstermektedir (Heywood, 2016: 129). Demokrasi modelleri genellikle Klasik Demokrasi, Koruyucu Demokrasi, Gelişmeci Demokrasi, Halk Demokrasisi şeklinde dörde ayrılmaktadır (Erdoğan, 2005: 238-241; Heywood, 2016: 129-136).

Yunan şehir devletlerine (*polis*) Klasik Demokrasi Modeli, doğrudan demokrasi sistemine ve halkın katılımının yegâne olduğunu görüşüne dayanmaktadır (Erdoğan, 2005: 238). Ancak bu modele göre Halk kimlerden oluşur? Sorusunun cevabı arandığında; Lincoln’ün demokrasi tanımının dışında bir demokrasi karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu modele göre demokrasi, belli bir zümrenin (20 yaş üzeri Atina doğumlu erkekler) yönetime katılımını ifade etmektedir (Heywood, 2016: 131). Dahl (1994) bu demokrasi modelinin uygulanabilmesi için bu şehir devletlerinin orta büyüklükte olması gerektiğini vurgulamaktadır (Erdoğan, 2005: 239). Nitekim günümüzde bu modelin uygulandığı bir devlet sistemi olmamakla birlikte; İsviçre’nin küçük kantonlarında bu modelin özellikleri yaşanmaktadır (Heywood, 2016: 131).

İkinci olarak Koruyucu demokrasi modeli ise Klasik liberalizmin demokrasi anlayışını temsil etmektedir (Erdoğan, 2005: 239). En temel tanımıyla demokrasi; halkın siyasi hayata katılımından ziyade; halkın kendini devletin baskılarından korumasına yarayan bir araçtır (Heywood, 2016: 131-132). Diğer bir ifadeyle bu model; devletin iktidarı sınırsız kullanımını frenleyen (Erdoğan, 2005: 240), hükümeti denetlemeyi sağlayan formel ve informel kurallar çerçevesinde işleyen, demokrasinin sınırlı ve dolaylı şekilde kullanıldığı (Heywood, 2016: 132) bir demokrasi modelidir. Nitekim Koruyucu demokrasi modeline göre asıl önemli olan kimin yönettiğinden ziyade egemen gücün sınırlandırılmasıdır.

Üçüncü olarak Kalkıncı/Gelişmeci Demokrasi Modelinin başlıca savunucusu olarak görülen J.J. Rousseau’ya göre demokrasi insanların özgürlüklerini gerçekleştirebilmelerini sağlayan bir araçtır (Erdoğan, 2005: 240). Vatandaşlar toplumsal hayatın şekillendirilmesine doğrudan ve sürekli olarak katılmaları durumunda kişisel gelişimleri sağlanır ve özgürleşirler (Heywood, 2016: 134). Ayrıca bu modele göre demokrasi halkın genel iradesidir. Genel irade, belli bir toplumdaki bireylerin kendilerini ilgilendiren konulara sürekli bir şekilde katılımı durumunda ortaya çıkmaktadır (Heywood, 2016: 133).

Son olarak Halk Demokrasisi Modeli ise, Marksist gelenekten ortaya çıktığı düşünülmekte ve liberal demokratik modellere karşı belli bir karşıtlığı bulunmaktadır (Heywood, 2016: 135). Bu modele göre kapitalist düzenin yıkılması durumunda demokrasi yerleşebilecektir. Dolayısıyla gerçek anlamda demokrasi sosyalizmle mümkün olabileceği düşünülmektedir (Heywood, 2016: 135-136).

Anayasa ve Demokrasiye ilişkin yukarıda verilen bilgilerin devamında; “anayasal demokrasi” kavramını tanımlamakta fayda vardır. “Hukuk yoluyla demokrasi” şeklinde de adlandırılan anayasal demokrasi, bireylerin siyasal özgürlüklerini gerçekleştirmek amacıyla demokratik devleti, anayasa ve anayasacılığın çeşitli teknikleriyle sınırlamaktadır (Erdoğan, 2005: 26). Kuvvetler ayrılığı sistemiyle iktidarı sınırlamak ve halkın temel hak ve özgürlüklerini anayasada belirtmek bu amaçla yapılan yöntemlerden bazılarıdır. En kısa tanımıyla anayasal demokrasi, demokrasinin asgari gereklerinin anayasa içerisinde güvence altına alınmasını ifade etmektedir (C.Can Aktan, 1999: 600). Ayrıca bireylerin ve devlet hak ve ödevlerinin anayasa ile tespit edilmesi ve bu hakların sınırlarının net olarak belirlenmesidir (C.Can Aktan, 1999: 600). Anayasal demokrasiye ilişkin olarak James M. Buchanan’ın ünlü sözü konunun gerçekten özünü ifade etmektedir.

“Bugün için demokrasi kavramı tamamen boş bir anlam ihtiva etmektedir. ‘Anayasal’ kelimesi, ‘demokrasi’ kelimesinin bir öneki olarak kullanılmalıdır. Demokrasinin temel ilkelerinden birisi olan bireysel özgürlük, ancak devletin faaliyet alanı ve çerçevesinin anayasal normlarla sınırlandırılması halinde bir anlam ihtiva edebilir.” (C.Can Aktan, 2016: 12)

3. OSMANLI DEVLETİNDEKİ ANAYASAL NİTELİKLİ BELGELER

Türk anayasa tarihine ilişkin yapılan kimi araştırmalarda (Başgil, 1960); Anayasal gelişmenin incelenmesi oldukça eski tarihlere götürülmektedir. Üstelik bazı çalışmalarda (Kili ve Gözübüyük, 1982; Berkes, 2002) ise Osmanlı dönemindeki birçok fermanın anayasal nitelikte olduğu öne sürülmüştür. Ancak Anayasal gelişmelerin incelenmesinin oldukça eski tarihleri götürülmesi ve özellikle Tanzimat dönemindeki fermanların birçoğunun anayasal nitelikte olduğunun düşünülmesi yanıltıcı olacaktır. Nitekim “Şer-i Hüccet”, “Ferman-ı Adalet”, “Abdülaziz tarafından cülusuna müteakip sadarete gönderilen hat” gibi belgelerin, Osmanlı dönemindeki anayasal gelişmeler için oldukça önemli belgeler olmasına karşın, yukarıda ifade edilen anayasanın maddi ve şekli anlamdaki özelliklerine uymamaktadır. Diğer taraftan bu belgeler arasında Şer-i Hüccet’in önemini vurgulamak gerekmektedir. Nitekim Şer-i Hüccet, temel hak ve özgürlükler ve devletin temel kurumlarına ilişkin değerlendirmeler taşımamakla birlikte; iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması yönünde atılan ilk somut adımdır (Berkes, 2002: 128).

Osmanlı siyasi tarihi açısından oldukça önemli bir olay olarak kabul edilen, Kabakçı Mustafa olayı sonrasında tahta çıkan Osmanlı sultanı IV. Mustafa ile yeniçeriler arasında yapılan bu Şer-i Hüccet ile iki taraf karşılıklı olarak birbirlerine sözler vermektedir. Meydana gelen olaylardan dolayı yeniçeriler suçlanmayacak ve buna karşılık yeniçeriler devlet işlerine müdahale etmeyecektir (Ahmet Cevdet Paşa, 1972: 239). Nitekim padişahı yazılı bir belge ile sınırlandırması bu belgeyi anayasal düşünce açısından önemli hale getirmektedir. Şer-i hüccetten sonra çeşitli dönemlerde Osmanlı padişahlarının, muhatapları, muhtevaları ve amaçları farklı olmakla birlikte ancak özünde iktidarı sınırlandırma amacı taşıyan bir takım belgeleri kabul ettikleri görülmüştür.

Osmanlı dönemindeki anayasal gelişmeleri incelemek için Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanına bakmakta fayda vardır. Nitekim yukarıda da ifade edilen diğer belgelerin hem muhteva olarak hem de şekli olarak ne maddi ne de şekli anlamda anayasa kavramlarına uymamaktadırlar. Dolayısıyla anayasal niteliklere sahip olan Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı Türk anayasal gelişmesi için oldukça önemlidir.

3.1. Sened-i İttifak’ın Anayasal ve Demokratik Niteliklerinin Değerlendirilmesi

Kabakçı Mustafa’nın öncülüğünde III. Selim’e karşı yapılan ayaklanmanın neticesinde IV. Mustafa tahta çıkmış ve III. Selim’i öldürtülmüştür. Bunun üzerine İstanbul’a gelip III. Selimi tahta çıkarmak isteyen Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa tahtan indirip yerine zaman zaman “Osmanlı İmparatorluğunun Büyük Petro”su (Lewis, 1996: 107) diye anılan II. Mahmut’u 28 Temmuz 1808’de tahta geçirmiş, kendisi ise sadrazam olmuştur. Böylelikle III. Selim döneminde yarım kalan ıslahatlara devam edilmiş ve devlet otoritesi yeniden kurulmaya çalışılmıştır Ancak bu dönemde, Alemdar Mustafa Paşa merkezdeki asıl siyasi güç haline gelmiştir. Bu sebepten dolayı, II. Mahmut dönemi Niyazi Berkes tarafından “Mutlakiyetçi Aydın Monarşi” rejimi olarak nitelendirilmiştir (Berkes, 2002: 171). Bu dönemde padişahın mutlak yetkileri devam etmekle birlikte yönetilenler, “reaya” olmaktan ziyade “halk” konumuna gelmiştir (Berkes, 2002: 171). Nitekim bu durum halkın çeşitli hak ve özgürlüklere sahip olmasını sağlamıştır.

Diğer taraftan Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim’in yolundan giderek merkezi otoriteyi imparatorluğun her tarafından etkin kılmayı hedefliyordu. Ancak bu dönemde merkezi otorite İstanbul sınırları dışında tamamen etkisiz haldeydi (Gözler, 2000: 3). 16.yy’dan itibaren Osmanlı’nın merkezi otoritesinin zayıflamaya başlamasıyla, ortaya çıkan Ayanlar, 18.yy’a geldiğinde merkezi otoritenin karşısında önemli bir güç haline gelmişlerdir (Ortaylı, 2010: 106). Üstelik Ayanlar merkezi otoritenin dışına çıkmış ve birer özerk yapı gibi hareket etmekteydiler (Gözler, 2000: 3). Merkezi otoriteyi yeniden sağlamak isteyen Alemdar Mustafa Paşa, Ayanları ve bu ayanların hanedan

temsilcilerini İstanbul'a "meşveret-i ammeye" davet etmiştir (Ortaylı, 2010: 41). Bu toplantıya Bulgar Ayanları, Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi nüfuzlu ayanlar gelmemiştir. Bu toplantıya gelen ayanların sayısı net olmamakla birlikte yediye geçmediği ya da çağırılanların üçte ikisinin toplantıya katıldığı ifade edilmektedir (Lewis, 1996: 106).

29 Eylül 1808'de Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, Ayanlar ve devletin ileri gelenleri arasında yapılan "meşveret-i amme" denilen büyük bir toplantıda; Sadrazamın ve diğer ayanların görüşleri tartışılmıştır. Görüşmelerden sonra kararlaştırılan ortak sonuçlar, 7 Ekim 1808 tarihinde giriş, yedi şart ve bir zeyl'den (ek) oluşan "Sened-i İttifak" adı verilen bir belge ile saptanıp imzalanmıştır. Ancak toplantıya katılan ayanlardan sadece dördü bu belgeyi imzalamıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1972: 2243). Padişah II. Mahmut'un da bu belgeyi imzalamasıyla belge resmi olarak kabul edilmiştir. II. Mahmut bu senedin hükümlerinin ağır olduğu düşünmesine karşın; baş çuhadarı (padişaha yakın yüksek dereceli memur) Eğriburun Ömer Ağanın senedi onaylayıp daha sonra kaldırması yönündeki tavsiyesine uyup Sened-i İttifakı onaylamıştır (Akyıldız, 2009: 513).

Sened-i İttifak'ın giriş bölümünde, Osmanlı devletinde nizamın bozulduğu, otoritenin sarsıldığı ve devletin içerde ve dışarda nüfuzunun kalmadığı ifade edilmiştir. Devletin yeniden güçlendirilmesi amacıyla toplantı yapıldığını ve sonucunda Sened-i İttifakın kabul edildiği bildirilmektedir (Kili ve Gözübüyük, 1982: 3). Sened-i İttifakın zeyl (ek) bölümünde ise senedin uygulamasında devamlılığın sağlanabilmesi için, sadaret ve şeyhülislamlık makamlarına yeni gelen kişilerin senedi onayladıktan sonra göreve başlamaları gerektiği öne sürülmüştür (Aldıkaçtı, 1982: 35). Ayrıca bu bölümde Sened'in uygulamasının bizzat Padişah'ın bilgisi dâhilinde yapılacağı ifade edilmiştir (Gözler, 2000: 7).

Sosyolojik olarak merkez ve çevre güç odaklarının karşılıklı olarak ele alınması bakımından önem taşıyan Sened-i İttifak, Osmanlı toplumuna, iktidar karşısında bir takım hakları ve özgürlükler tanımaktadır (Tanör, 2000: 50-55). Sened-i İttifakın ilk dört maddesinde padişahın otoritesinin ve merkezi hükümetin gücü kabul edilmiştir. Beşinci maddesinde ise ayanların haklarının ve statülerinin devlet tarafından tanınıp, saldırı olmaması kabul edilmiştir (Aldıkaçtı, 1982: 37). Altıncı maddesinde merkezi otoritenin gücünün korunabilmesi amacıyla çıkabilecek herhangi bir yeniçeri ayaklanmasının ayanlar tarafından bastırılacağı ifade edilmiştir (Gözler, 2000: 6). Son maddede ise padişahın adil ve eşit vergi alacağı, aşırı vergilerin konulmayacağı kabul edilmiştir (Tanör, 2000: 46). Sened-i İttifak bu maddelerle oluşmakla birlikte metin içerisine dört tane ayet konularak, Sened-i İttifakın uygulanması sağlanmak istenmiştir (Akyıldız, 2009: 514).

Sened-i İttifak bu şartları itibariyle ülkedeki birçok kesim açısından çeşitli kazanımlar sağlamıştır. Bu kazanımları Merkezi Otoritenin, Ayanların ve Halkın kazanımları olarak üçe ayırarak inceleyebiliriz. İlk olarak Merkezi otorite gücünü tüm kesimlere kabul ettirmiş ve sadrazama ayanlar tarafından itaat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Tanör, 2000: 37-38). Dolayısıyla Alemdar Mustafa Paşanın arzu ettiği şekilde; ayanların merkezi otoriteyi kabul etmeleri sağlanmıştır. İkinci olarak Ayanlar ise merkezi otoritenin keyfi uygulamaları karşısında kendine bir koruma sağlamıştır (Tanör, 2000: 38). Ayrıca Ayanların kendilerine bağlı küçük ayanlar üzerindeki egemenlikleri kabul edilerek; Ayanlara adeta birer feodal statü verilmiştir (Gözler, 2000: 7). Son olarak Halk ise vergilerde adaletin sağlanması, sadrazamın kanunlar içerisinde hareket etmesi ve yargılamasız ceza verilmemesi gibi çeşitli kazanımlar sağlamıştır (Gözler, 2000: 7; Tanör, 2000: 38).

Sened-i İttifakın hukuki niteliğini incelediğimizde ise ilk olarak dönemin yasal düzenlemelerinden farklı bir yapıda olduğu karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Sened-i İttifak ne ferman ne kanun ne de kanunname niteliği taşımaktadır. Üstelik yukarıda ifade edilen Hüccet niteliğinde de değildir (Tanör, 2000: 44). Sonuç olarak bu belgenin karşılıklı olarak iki tarafın belli konular üzerinde anlaşmaya vardıkları bir "sözleşme", "misak" niteliğinde olduğu kabul edilmektedir (Aldıkaçtı, 1982: 39). Sened-i İttifak bu niteliği itibariyle 1215 yılında kabul edilen *Magna Carta Libertatum*'a benzetilmektedir (Akşin, 1994). Magna Carta ile İngiliz kralı Yurtsuz Jean, asillerin ve baronların çeşitli haklarını tanıyorken; Sened-i İttifakta II.Mahmut, Ayanlara karşı çeşitli haklar tanımaktadır (Aldıkaçtı, 1982: 39). Ancak bu iki belge arasında çeşitli farklılıklar mevcuttur. İlk olarak, Magna

Carta, asiller ve baronların merkezi hükümete karşı dayattıkları bir belge iken; Sened-i İttifak'ın oluşturulmasında Merkezi otorite istekli olmuştur ve Ayanların görüşü alınmış (Gözler, 2000: 11). İkinci farklılık ise; belgelerin hükümdara karşı bakış açılarında ortaya çıkmaktadır. Marga Carta'ya göre Kral kabul ettiği hükümlere uygun hareket etmez ise; çeşitli müeyyidelere maruz kalır ve mallarına el konulabilirken; Sened-i İttifaka göre Padişaha karşı herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır (Akşin, 1994: 116). Üçüncü farklılık ise; Sened-i İttifakın batılı anlamda bir modern devlet anlayışı gelişiminin zıttı yönde olduğu sürülmektedir. Nitekim Sened-i İttifakın fiili bir feodal yapıyı meşrulaştırması bu yöndeki görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tanör, 2000: 44-45). Üstelik Magna Carta 63 maddeden oluşmakta ve çeşitli konularla ilgili ayrıntılı düzenlemeler yaptığı görülürken (kazuistik); Sened-i İttifak ise oldukça kısa ve sadece genel konularda çeşitli düzenlemeler içermektedir (Akşin, 1994: 150). Ancak her iki belgenin de en önemli ve öncelikli ortak noktası, her ikisinin de anayasa düşüncesi taşımasıdır. Dolayısıyla bu noktada Sened-i İttifakın anayasal niteliğinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sened-i İttifakın şekli ve maddi anlamda anayasa tanımlarından hangisine uygun olduğuna bakmak gereklidir. İlk olarak Sened-i İttifakın devlet organlarının kendi aralarındaki ilişkilere, ayan ve reayanın çeşitli haklarına yer verildiği görülmektedir (Kili ve Gözübüyük, 1982: 3). Dolayısıyla Sened-i İttifakın maddi anlamda anayasal nitelikleri taşıdığı söylenebilir. Ancak şekli anlamda bir anayasa tanımına uyduğunu söylememiz yanlış olur. Nitekim Sened-i İttifak hukuki niteliği itibariyle "misak" ve ya "sözleşme" olarak kabul edilmektedir (Aldıkaçtı, 1982: 39). Dolayısıyla Padişahın yapmış olduğu kanun, kanunname veya fermanların hiyerarşik olarak üzerinde değildir. Sonuç olarak Sened-i İttifakı "maddî anlamda anayasal nitelikte olan bir belge" (Gözler, 2000: 11) olarak kabul etmek gerekmektedir. Diğer taraftan devlet iktidarının ilk defa sınırlandırılabilmesi ve devletin çeşitli alanlara ilgilenebileceğini gösteren bir belge olması sebebiyle oldukça önemlidir (Aldıkaçtı, 1982: 38). Ancak Sened-i İttifaka karşı bakışların tamamı olumlu değildir. Nitekim yukarıda Sened-i İttifakın Magna Carta'dan farklılıklarında ifade edildiği üzere; Sened-i İttifakın batılı gelişmelerin oldukça uzağında kaldığı düşünülmektedir. Bu eleştirilerin temelinde batılı toplumlarda feodal düzenin yok olup brujuva düzenin geçilmesine karşın; Osmanlı'nın derebeylerin egemen olduğu bir düzene doğru kayması (Soysal, 1979: 23) yer almaktadır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; Osmanlı devleti tarihinde ilk defa hükümdarın otoritesinin sınırlandırılması yoluna gidilmiştir. Bu sebepten dolayı Sened-i İttifak, hükümdarın dolayısıyla merkezi otoritenin keyfi davranışlarına engel olmak amacı güden ilk yazılı belge olarak bilinmektedir. Ancak padişah üzerindeki bu sınırlama yolunda gidenler, halk değil; halk üzerinde kendi hâkimiyetini kurmaya çalışan ayanlardır. Bu sebepten dolayı; Sened-i İttifakın önerdiği düzenin feodaliteyi meşrulaştırmaya yaradığı (Eroğul, 2000: 201) iddia edilmektedir. Dolayısıyla Sened-i İttifakın demokratikleşme çabasını; halkın dışında ve halka rağmen girişilen bir çaba olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.

Sened-i İttifakın maddi anlamda bir anayasa olduğunu söylemekle birlikte bu belgenin toplumun görüşleri doğrultusunda oluşturulmaması ve halkın yönetim yapısı içerisinde halen söz sahibi olamaması ideal anlamda demokrasiye faydasının olmadığını göstermektedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki küresel düzlemde demokratikleşme çabalarının açıklanmasına yarayan kuramsal modellerin hem Osmanlı dönemindeki hem de cumhuriyet dönemindeki çabaları açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Heper, 2015: 16). Bu durumun temel sebebi olarak ülkelerin siyasal ve toplumsal kültürleri gösterilebilir. Dolayısıyla Sened-i İttifakın mutlak otoriteye gem vuran ve anayasal gelişimi başlatan bir dönüm noktası olarak düşünmekte (Ortaylı, 2010: 42) fayda vardır. Benzer şekilde Sened-i İttifakı demokratik bir düzene gidişin ilk belirtisi olarak görmekte gerekir (Aldıkaçtı, 1982: 37). Çünkü bu belgeyle birlikte çok sınırlı olmasına karşın reayaya çeşitli haklar tanınmakta ve bu hakların korunacağı ifade edilmektedir. Reayada padişaha kulluk duygusu yerine çeşitli özgürlük ve haklarının olduğu duygusunu uyandırması bakımından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu belgenin hem iktidarı çeşitli açılardan sınırlandırması ve reayaya çeşitli haklar sunması, bu belgenin kesinlikle demokratikleşme bakımından önemli bir adım olduğunu göstermektedir.

Sened-i İttifaka ilişkin yukarıda verilen değerlendirmelerden yola çıkarak, bu belgeyi demokrasi modelleri perspektifinden değerlendirdiğimizde; sınırları kesin çizgilerle ayrılmamakla birlikte koruyucu demokrasi anlayışını kısmen yansıttığını öne sürebiliriz. Nitekim Koruyucu Demokrasi modeline göre, demokrasi halkın siyasete katılımını sağlayan bir mekanizma olarak görülmemekte ve halkı iktidarın keyfi uygulamalarından koruyan bir araç olarak görülmektedir (Heywood, 2016: 131). Dolayısıyla Sened-i İttifakın padişah, sadrazam ve ayanlar üzerinde çeşitli sınırlayıcı hükümler ortaya koyması ve reyaya karşı adil ve eşit davranılmasını öne sürmesi, bu demokrasi modeline daha yakın olduğunu göstermektedir. Üstelik koruyucu demokrasi modelinin önerdiği üzere; asıl önemli olan kimin yönettiğinden ziyade egemen gücün sınırlandırılmasıdır. Nitekim Sened-i İttifak devlet yönetimine ilişkin şekli değişiklikler barındırmakla birlikte (Ayanların tanınması gibi) asıl önemli noktası, mutlak gücün sınırlandırılmasıdır. Bu durum mutlak otoritenin sınırlandırıldığı ve hareket sahasının daraltıldığı ölçüde, haklar ve özgürlüklerin kullanılabilmesi yöne işaret etmektedir.

Sened-i İttifak ile mutlak otoritenin hem çeşitli açılardan sınırlandırılması hem de bireylere çeşitli hak ve özgürlükler vermesi (işkence yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, vergide ölçülülük); Aristoteles'in ifade ettiği "koruyuculardan kim koruyacak?" sorusuna verilebilecek bir cevap olarak düşünülebilir. Nitekim Koruyucu demokrasi modeli de bu durumu ifade etmektedir. Tüm bu değerlendirmeler doğrultusunda, Sened-i İttifakın demokratikleşme üzerindeki etkisini ne bütünüyle bir kenara atmalıyız ne de tamamıyla demokratikleşme çabası olarak görmeliyiz. Bundan dolayı, Sened-i İttifakın demokratikleşme yolunda ilk adım olduğu düşünmek oldukça yerinde olacaktır.

3.2. Tanzimat Fermanının Anayasal ve Demokratik Niteliklerinin Değerlendirilmesi

Tanzimat kavramı köken olarak Arapça olan "tanzim" (düzenleme) kelimesinin çoğuludur. Yani Tanzimat, "düzenlemeler" anlamına gelmektedir. Ancak bu kelime genellikle Osmanlıdaki 19.yy'da yapılan ıslahatları tanımlamak için kullanılan bir kavram olup; aynı zamanda bu ıslahatların yapıldığı dönemi ifade etmektedir (Eren, 2007: 11). Tanzimat fermanı Osmanlı tarihi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir ve adeta bir mihenk taşıdır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun tarihini, birçok araştırmacı "Tanzimat Öncesi" ve "Tanzimat Sonrası" şeklinde iki ayrı döneme ayırıp incelemektedir. Tanzimat dönemi, Türk siyasi, idari, iktisadi ve içtimai hayatındaki bütünüyle bir değişime ve yeniden bir yapılanma sürecine girdiği dönemin adıdır (Eryılmaz, 1992: 91). Bu dönem 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanı ile başlayıp 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye kadar devam ettiği genellikle kabul edilen bir görüştür. Tanzimat Fermanının hazırlanmasının arkasında pek çok siyasi, ekonomik ve sosyal sebeplerin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı devleti hem içeride hem de dışarıda yaşamış olduğu sıkıntıları karşı çözüm üretebilmek amacıyla Avrupa devletlerinin desteğini almak istemekteydi. Üstelik bu dönemin en büyük sorunu kabul edilen Mısır sorununa çözüm arayışları bulunmaktaydı. Ayrıca Fransız ihtilalinin de etkisiyle milliyetçilik duygularıyla hareket eden azınlıkları yatıştırmak hedeflenmekteydi (Tanör, 2000: 80). Özetle batılı ülkelerin Osmanlıdaki Gayrimüslim halka eşitlik ve güvence sağlanması yönündeki baskıları ve Osmanlı'nın varlığını devam ettirebilmek için daha köklü değişikliklere ihtiyaç duyması, Tanzimat fermanının hazırlanmasında etkili olmuştur.

Dönemin devlet adamları arasında Avrupa'yı en iyi tanıyan ve özellikle II. Mahmut'un reform hareketlerinin en önemli savunucusu olan Mustafa Reşit Paşa, Abdülmecit'i Tanzimat fermanı konusunda ikna edip (Kaynar, 1991: 167), 3 Kasım 1839'da devletin ileri gelenleri, yabancı temsilciler, ulema ve halkın katıldığı büyük bir tören ile ilan edilmiştir.

Tanzimat fermanının içeriğine bakıldığında bir kompozisyon mantığıyla giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinin varlığı göze çarpmakta ve maddeli bir yapısının olmadığı görülmektedir (Kili ve Gözübüyük, 1982: 11-13). Ferman içerisinde temel hak ve hürriyetlere yönelik ve devletin idaresine yönelik çok çeşitli hükümler belirtilmesine karşın; bunlar dağınık olarak ifade edilmişlerdir.

Tanzimat Fermanı, dönemin bozukluklarını ve bu bozukluklara neden olan ele alarak başlama ve fermanın oluşturulmasının gerekçeleri sunulmaktadır. Bu noktada devlet düzenindeki bozulmanın sebebi olarak, şeriat kurallarına uyulmaması gösterilirken; şeriat kuralları dışında yeni kanunların

oluşturulmasıyla bozuklukların giderileceği yönünde çelişkili bir yaklaşımı vardır (Tanör, 2000: 86-87). Üstelik fermanın başında, yapılacak olan düzenlemelerin, devleti eski gücüne kavuşturmak amacının ve halkın huzur ve mutluluğunun sağlanmasının hedeflendiği belirtilmektedir (Kili ve Gözübüyük, 1982: 11-13). Dolayısıyla bu noktada fermanın hazırlanmasında adeta “devlet halk için vardır” anlayışının mı hâkim olduğu düşüncesi gündeme gelmektedir.

Tanzimat Fermanı vatandaşlara karşı tanımış olduğu haklar şu şekilde özetlenmektedir: Vatandaşların mali güçlerine göre vergi vermesi, Devlet harcamalarının kanuni olarak yürütülmesi, Vatandaşların ırz ve namus dokunulmazlığı, Can güvenliği, Askere almada adalet ilkesi, Mülkiyet Hakkı, Müsadere Yasağı ve Eşitlik ilkesidir (Gözler, 2017: 16). Bu ‘Ferman’, bütün vatandaşlar için yaşam, onur, mülkiyet gibi temel insan haklarının sağlanmasını öngörüyordu. Bunun yanında Müslim ve Gayrimüslim tebaanın yasalar karşısında eşit kılınıyordu (Ülken, 2001: 36). Özellikle fermana yer alan bu “eşitlik ilkesi”, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı dinleri olan bireylerin eşit haklara sahip olduğunu vurgulamakta ve bu durum geleneksel İslam anlayışından bir tür kopuşun yaşandığını göstermektedir (Lewis, 1996: 150). Tanzimat fermanında bireylere tanınan çeşitli hak ve hürriyetlerin yanı sıra devlet idaresine ilişkin oldukça önemli değişimlerde yapılmıştır. Bunlar kanunların yapılması için yeni bir yöntemin belirlenmesi ve kanunların üstünlüğü ilkesinin benimsenmesidir.

Tanzimat Fermanı kanunların hazırlanmasına yönelik yeni bir yöntemi önermektedir. Adeta parlamentolu bir yönetim sistemine göz kırpan (Tanör, 2000: 72) bu yöntemde göre; kanunlar öncelikle olarak Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adı verilen bir mecliste tüm üyeler tarafından serbestçe tartışılacak ve daha sonrasında padişahın onayına sunulacaktır (Gözler, 2000: 15). Ancak kanun koyma yetkisi halen padişaha aittir. Nitekim yasama, yürütme ve adalet güçleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi sorunu Tanzimat rejiminin çözümlenmeye çalıştığı en önemli sorunu teşkil etmektedir (Berkes, 2002: 220). Tanzimat Fermanının benimsenmiş olduğu yeni kanun yapma yöntemine dayalı olarak geliştirilecek kanunların, padişah dâhil olmak üzere herkesi bağlayacaktır (Gözler, 2000: 15). Ancak bu noktada padişahın kendi kendini sınırlaması vardır (Tanör, 2000: 72).

Türk anayasal gelişmesinin ikinci adımını teşkil eden Tanzimat Fermanının oluşumunda iç dinamiklerden ziyade dış dinamikler etkili olduğu düşünülmektedir (Eryılmaz, 1992: 88). Tanzimat Fermanı, hukuk devletinin gelişebilmesi için kanunların üstünlüğü ilkesini benimsemekle kalmamış çoğulcu demokrasinin gelişebilmesi için uygun ortamı hazırlayan kanunilik ilkesi ve eşitlik ilkesini de kabul etmiştir (Ülken, 2001: 36). Bu bağlamda Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın Batılılaşma çabalarının başlangıcı ya da bu yolda atılan bir adımdan ziyade, bu çabaların bir ürünü olarak değerlendirilmelidir (Ülken, 2001: 36-37).

Tanzimat Fermanı, mevcut siyasal sisteme ve yönetim uygulamalarına karşı halktan gelen bir tepkiden ziyade; görünürde padişahın tek taraflı arzusu ile ortaya çıkmış bir belge (Ferman)dır (Aldıkaçtı, 1982: 40). Dolayısıyla padişahın diğer fermanlarıyla aralarında hiyerarşik olarak belli bir üstünlüğü yoktur (Gözler, 2000: 17). Ancak padişahın emirleri ve bir takım görüşlerini içerdiği için ülkedeki herkes tarafından uyulması zorunludur. Diğer taraftan Padişahın tek taraflı isteğiyle bireylere bir takım haklar ve özgürlükler sağlaması belli yönleri itibariyle kendini sınırlandırmaktadır. Ancak bu sınırlandırma Padişahın sadece dini ve vicdani bir yaptırımla bağlı kalınarak oluşturulmuş; dolayısıyla dünyevi bir yaptırımı yoktur (Okandan, 1959: 90).

Tanzimat Fermanı, çeşitli eksiklikleri olmasına karşın; derli toplu şekilde bir temel haklar manzumesinin olduğu görülmektedir. Bu özelliği itibariyle Tanzimat Fermanını, Türklerin ilk temel haklar beyannamesi olarak kabul etmek gerekmektedir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2002: 313). Ancak fermana yer alan haklar, doğal hukuktan kaynaklanan ve insanların doğumlarıyla birlikte kazandıkları haklardan ziyade padişahın bir lütfu, bağışı niteliğindedir. Buna rağmen Sened-i İttifaktan farklı olarak padişah, sadece belli bir zümrenin (ayanların) değil, tüm halkın temel haklarına karşı riayet gösterileceğini kabul etmektedir (Aldıkaçtı, 1982: 44). Bu özellikleri itibariyle Tanzimat fermanına Şerif Mardin, “yarı anayasal nitelikli ferman” nitelendirmesi yapmaktadır (Mardin, 2015: 222). Nitekim Tanzimat fermanının niteliğini şekli ve maddi anlamda anayasa özelliklerine uyumu değerlendirildiğinde ise bu belgenin sadece maddi anlamda anayasa tanımına uyduğu, fakat şekli

anlamda anayasa özelliği göstermediği ifade edilmelidir (Gözler, 2000: 18). Çünkü bu belge en nihayetinde “ferman” statüsündedir ve kanunlardan üstünlüğü yoktur. Bu sebepten dolayı Tanzimat Fermanına “anayasal nitelikte belge” demek daha doğru olacaktır. Tanzimat Fermanının hukuki açıdan bir anayasa niteliğinin olmadığı çoğu araştırmacı tarafından dile getirilmesine karşın; bu belgenin belli başlı kanunların çıkmasında ön ayak olduğu ve fermanla ifade edilen hakların bu kanunlar ile teminat altına alındığı unutulmamalıdır. Nitekim 1840 tarihinde kabul edil “ceza kanunu”, hem halka verilen hakların güvencesi hem de halkın din farkı gözetmeksizin eşit olduğunu tasdik etmesi bakımından Tanzimat Fermanının somuta indirgenmiş ilk ve en önemli örneğidir (Özkorkut, 1994: 32). Ayrıca 1846 yılında çıkarılan “İdare Kanunu” da memurların işlediği suçlara getirilecek cezalar belirtilmiştir. Üstelik ülkedeki kanunların bir kurul tarafından hazırlanıp padişahın onayı sunulması, fermanın dolaylı olarak olsa bile kanunları etkilediği öne dürülebilir. Dolayısıyla bu fermanın hukuki açıdan bir anayasa hükmünde olmamasına karşın; çeşitli yönleri itibariyle bir anayasal nitelikte olduğunu söylemek gereklidir.

Tanzimat Fermanı sahip olduğu özellikler itibariyle ve getirmiş olduğu yenilikler dolayısıyla; hem ülke içerisinde hem de ülke dışarısından çok çeşitli tepkilerin (olumlu ve olumsuz) oluşmasına neden olmuştur. Fermanın kabul edilmesi ülke içerisinde hem Müslim hem de Gayrimüslim halk tarafından olumlu karşılanmıştır. İltizam sisteminin kalkması, angaryanın ve Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin kalmasıyla halk tarafından büyük bir umutla karşılanmıştır (Tanör, 2000: 94-95). Ancak ülkedeki Müslüman, çeşitli yönleri itibariyle bu fermana karşı olumsuz bir bakış sergilemiştir. Nitekim Müslüman olmayanların da Müslümanlarla aynı haklara sahip olması, halk tarafından İslam geleneğinden ayrılışın bir ifadesi olduğunu düşünülmüştür (Lewis, 1996: 107). Müslüman halkın fermana karşı göstermiş olduğu tepkinin temelinde; halkın Osmanlı Türklerinin kendilerini İslam’la özdeş görmeleri ve kendi kimliklerini İslam içerisinde eritmeleri yer almaktadır (Lewis, 1996: 13)

Tanzimat fermanına yönelik dış tepkileri hem ülkelerin görüşleri hem de gazetelerde çıkan haberlerden yola çıkarak açıklamak gerekmektedir. Diğer ülkeler Osmanlı Devleti ile olan ilişkisine bağlı olarak, Fermana karşı bakış açıları değişmiştir (Altundere, 1992: 83). Örneğin İngiltere ve Fransa, Osmanlı imparatorluğunun yapılan bu reform hareketiyle ayakta kalmaya devam edeceği, böylelikle Rusya’nın Akdeniz e inemeyeceği ve dolayısıyla bu devletlerin çıkarlarının korunacağı için Tanzimat fermanına olumlu yaklaşmışlardır (Altundere, 1992: 83). Ancak ülkelerindeki etnik ve siyasi yapılardan dolayı Rusya ve Avusturya bu fermana karşı hem olumsuz bir tavır sergilemişlerken; hem de Osmanlının iç işlerini karışmak için bir fırsat olarak görmüşlerdir (Altundere, 1992: 83).

Tanzimat Fermanına yönelik yabancı ülkelerin gazetelerinde de çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Gazetelerde Tanzimat Fermanı “gerçek bir anayasa”, “idari ve sosyal bir devrim”, “çağdaş medeniyet yolunda ilk adım” gibi nitelendirmeler yapılarak övülmektedir (Altundere, 1992: 84). Üstelik ünlü filozof Auguste Comte, Tanzimat Fermanının ilanından sonra Mustafa Reşit Paşaya gönderdiği mektupta, bu gelişmeden dolayı mutlu olduğunu ifade ederek; yöneticilerin görevlerini layığıyla yaptığını ifade etmektedir (Siyavuşgil, 1940: 750-752).

Tanzimat fermanı özü itibariyle demokratikleşme adımlarından biridir. Nitekim fermanla yer alan eşitlik ilkesi, kanunilik ilkesi ve kanunların üstünlüğü ilkesi, hiç şüphesiz demokratik bir anlayışın kapısını araladığını göstermektedir. Ayrıca kanunların yapılması için özel bir yöntemin benimsenmesi ve kanunların yapımında Meclis-i Ahkâm-ı Adliye isimli kurul görev alacağı ifade edilmektedir. Nitekim bu yapının oluşturulması da parlamentolu bir yönetim yapısına doğru bir adım atıldığını göstermektedir. Tanzimat Fermanının yukarıda ifade edilmeye çalışılan genel hatları itibariyle değerlendirdiğimizde; Fermanın korumacı demokrasi anlayışıyla çeşitli noktalarda benzerlik gösterdiği görülmektedir. İlk olarak Koruyucu Demokrasi modelinde olduğu gibi Tanzimat Fermanının özündeki demokrasi anlayışı; halkın siyasi hayata katılımından ziyade, bireyleri devletin keyfi müdahalelerinden korumayı hedeflemektedir. Tanzimat Fermanı ile padişahın kendisi için önermiş olduğu çeşitli kısıtlamaları bu bakımdan değerlendirmekte fayda vardır. Üstelik fermanla yer alan kanunların üstünlüğü ilkesi bu durumun en somut göstergesidir. İkinci olarak Tanzimat Fermanının kanunların yapılmasına yönelik olarak işaret etmiş olduğu danışma kurulu (Meclis-i Ahkâm-ı Adliye) Osmanlı devletindeki modern anlamda ilk meclis yapısı olarak kabul

edebileceğimiz gibi, yasama ve yürütme erkelerinin de bir bakıma ayrıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bu yönde atılan ilk adım olması, fermanın demokratikleşmeye yönelik bir çabasının olduğunu göstermektedir. Ancak koruyucu demokrasi modelinin ifade ettiği gibi demokrasinin sağlanması temsili bir meclis aracılığıyla (Erdoğan, 2005: 240) olmamaktadır. Nitekim Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin vatandaşları temsil etmek gibi bir misyonundan ziyade kanunları hazırlama misyonu vardır. Ancak böyle olsa bir devlet iktidarının sınırsız şekilde kullanımını engelleyen bir yapısının olması, koruyucu demokrasi anlayışına hizmet ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; Tanzimat Fermanı daha demokratik bir ortamda meydana çıkma fırsatı olsaydı; hem devlet yapısında bölünmelere hem de toplumdan gelen tepkilere maruz kalmamış olurdu. Böylelikle fermanın, Osmanlı'nın demokratikleşme açısından oldukça büyük bir etmen olduğunu söylenilirdi.

3.3. Islahat Fermanının Anayasal ve Demokratik Niteliklerinin Değerlendirilmesi

Osmanlı tarihinden önemli gelişmelere ve tarihlerine bakıldığında; 1839-1856 yılları arası Tanzimat döneminin birinci dönemi, 1856-1876 yılları arası ise Tanzimat döneminin ikinci dönemi olarak kabul edilmektedir (Eren, 2007: 40). Ancak bu ferman Tanzimat fermanının bir eki değil, ondan farklı özelliklere sahip, gayrimüslim tebaaya yaklaşık yirmi farklı konuda yeni haklar getiren bir fermanıdır. Genellikle Ali Paşanın eseri olarak kabul edilen bu ferman, sultan Abdülmecit tarafından 28 Şubat 1856 yılında kabul edilmiştir (Tanör, 2000: 96). Ferman, yabancı devletlerin açık dış baskıları sonucu ortaya çıkmıştır olup bütün Osmanlı tebaasından ziyade Gayrimüslim tebaaya hitap eden bir fermanıdır. Islahat fermanında yabancı güçlerin etkisi o kadar fazladır ki fermanın içeriğini oluşturan temel ilkeler bile yabancı devletler tarafından hazırlanmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1967: 70). Fransa, Avusturya ve İngiltere elçileri, Tanzimat fermanın gayrimüslim ve Müslüman tebaa arasında sadece din ve mezhep hürriyeti sağladığını, ancak bunun iki kesim arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmadığını öne sürerek (Eren, 2007: 70); Osmanlı devletine gayrimüslimlere yönelik çeşitli hakları içeren yirmi bir maddelik bir muhtıra verdiler (Eryılmaz, 1992: 136). Yabancı devletlerin dayattıkları bu şartlar; 1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli mahiyetindedir (Gözler, 2000: 19). Osmanlı devletinin Kırım Savaşı sonrası sonrasında yapılan Paris Anlaşmasına giderken, diğer devlete karşı olumlu görülmesini sağlamıştır. Ancak Islahat Fermanının, Paris anlaşmasında bir madde olarak zikredilmesi, Osmanlı devletini batılı devletlere karşı bir nevi taahhüt altına almıştır (Gülsoy, 1999: 186)

Tanzimat Fermanını göre daha kapsamlı bir düzenleme olan Islahat Fermanının asıl amacı; Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasında; din, vergi, askerlik, eğitim, memurluk, yargı ve temsil konularında tam bir eşitlik sağlamaktır. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı ile sağlanan şahsi haklar ve vatandaşlık hukuku arasındaki eşitlik; Islahat fermanı ile siyasi bir eşitlik anlayışına dönüşmüştür (Okandan, 1959: 156). Islahat fermanında yer alan bu Gayrimüslimler ve Müslümanlar arasındaki eşitlik sağlama amacı, anayasa düşüncesinin temelinde yer alan eşitlik anlayışının ön plana çıkarıldığını göstermektedir (Erdem, 2010: 328).

Islahat Fermanı ilk olarak Tanzimat Fermanı ile tanınmış olan hakların bütünüyle yeniden kabul etmektedir. Ayrıca Fermanın neden ilan edilme sebebi ve fermanın vatandaşların mutluluğu ve padişahın otoritesinin sağlanması için kabul edildiği açıklanmaktadır (Kili ve Gözübüyük, 1982: 14). Gayrimüslimlerin devletten talepleri ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için patrikhanede bir meclisin oluşturulacağı ve bu meclis vasıtasıyla gayrimüslimlerin taleplerinin Bab-ı Aliye bildirileceği kabul edilmiştir (Gözler, 2000: 20) Ayrıca Gayrimüslimlere eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâda temsil hakkı verilerek onların siyasi hakları da tanınmıştır (Gözler, 2000: 22). Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; Islahat Fermanı, Müslümanların sahip olduğu çeşitli hak ve özgürlüklerin Gayrimüslim tebaa için de tanınmasını sağlamıştır. Fermana Müslüman tebaanın kazanımı olarak, vatandaşlara oldukça ağır yaptırımları olan iltizam usulunun kaldırılarak (Kili ve Gözübüyük, 1982: 16) vergilerin doğrudan toplanması durumu gösterilebilir. Ayrıca İşkence ve eziyetin yasaklanması, bunu yapan memurların cezalandırılması ve hapisane şartlarının iyileştirilmesi, (Gözler, 2000: 21) ülkedeki tüm vatandaşları ilgilendiren kazanımlardan biri olmuştur.

Islahat Fermanı, hukuki açıdan ferman niteliğindedir ve Tanzimat fermanı ile hukuki açıdan bir farklı yoktur. Yani Islahat Fermanı, Osmanlı padişahının tek taraflı olarak yaptığı bir işlemdir. Fermada tanınan haklar ve verilen vaatler, padişahın kendi isteğiyle bahsettiği haklardır. Islahat fermanının diğer fermanlardan ya da kanunlardan üstün durumu yoktur. Islahat Fermanının anayasal niteliğine baktığımızda ise; bu fermanın hukuki statüsünden kaynaklı olarak normlar hiyerarşisinde üst sırada yer almadığını ve değiştirilmesi veya kaldırılması için özel hükümlerin olmadığını görüyoruz (Kili ve Gözübüyük, 1982: 14-17). Bu sebepten dolayı fermanın şekeli anlamda bir anayasa olmadığını söylememiz gereklidir (Gözler, 2000: 22). Ancak Islahat fermanının vatandaşlara çeşitli hat ve özgürlükler tanınmasından dolayı maddi anlamda anayasal niteliğinin olduğu söylenebilir.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanına göre Batılı kültürlerin ve müesseselerin daha fazla kabul edilmesini içermektedir. Islahat fermanının temel amacı olan Müslüman-Gayrimüslim eşitliğinin sağlanması, oluşturulan bu eşitlik zemininde bir “Osmanlı vatandaşlığı” müessesesini doğurmuştur. Islahat fermanı ile birlikte yeniden düzenlenen Ceza kanunu, Ticaret kanunu, Arazi kanunu gibi kanunlar vasıtasıyla gayrimüslimlerin toplumsal yapı içerisindeki değişen konumlarının düzenlenebilmesi sağlanmıştır (Zürcher, 2016: 94-95).

Islahat Fermanına karşı hem ülke içerisinde hem de ülke dışarısından çeşitli tepkiler meydana gelmiştir. İlk olarak ülke içerisinde tepkilere baktığımızda; genel olarak Müslümanların bu fermana karşı tepkili olduğu, Gayrimüslimlerin ise bu fermana çok sevindikleri ifade edilmektedir (Okandan, 1959: 106). Bu tepkilere verilebilecek ilk örnek Tanzimat Fermanının hazırlayıcısı olan Mustafa Reşit Paşadan gelmiştir. Mustafa Reşit Paşa, Islahat fermanını hazırlayan Ali ve Fuat paşaları hem fermanın dolayısıyla, hem de bu fermanın Paris anlaşmasında yer almasından dolayı, vatan hainliği ile suçlamıştır (Engelhardt, 2007: 124). Müslüman halk, Islahat fermanından oldukça rahatsızlık duymuşlardır ki; Tanzimat fermanının hazırlayan Mustafa Reşit Paşa'nın eğer bu işin içinde olsaydı, fermanın Müslüman halkı için bu denli ağır olmayacağını ifade etmişlerdir (Özkorkut, 1994: 37). Müslüman halkın göstermiş olduğu tepkileri dönemin İngiliz konsolosu 1868 tarihli bir raporunda; Osmanlı iktidarının Müslüman tebaayı, Gayrimüslim tebaa lehine ezdiğini, Müslümanların derdiğini anlatacak bir merci bulunmazken; Gayrimüslimlerin elçiliklere ve meclisleri yoluyla Bab-ı Ali'ye dertlerini anlatabildiklerini yazmıştır (Bozkurt, 1989: 68-69). Ülke içerisindeki Gayrimüslim tebaanın bazı konular açısından fermana karşı olumlu bakmadığı görülmüştür. Özellikle askerlik konusunda getirilen düzenlemeye gayrimüslimlerin geneli olumsuz bakarken; Rumlar ayrıca kendilerini diğer Gayrimüslimlerle eşit kabul edilmesinden dolayı rahatsızlık duymuşlardır (Altundere, 1992: 115). Islahat fermanına karşı dış devletler, imtiyazların az olduğu ve fermanın uygulamasından sorunlar olduğu gerekçeleriyle hala tepki göstermeye devam etmişlerdir (Altundere, 1992: 118-119).

Islahat Fermanının getirmiş olduğu yeniliklerden yola çıkarak, demokratikleşme ile ilgili olarak katkılarını değerlendirirsek; vatandaşlara sağlamış olduğu hak ve hürriyetler ile oluşturulan yeni kurumları göz önünde bulundurmak gereklidir. Islahat fermanının getirmiş olduğu ilk ve en önemli değişim “eşitlik ilkesi”dir. Ülkede yaşayan bireylerin tümünün din farklı gözetmeksizin eşit haklara sahip olduklarının kabul edilmesi ülkenin demokratikleşmesi ve hukuk devleti için oldukça önemlidir. Ancak ülke içerisindeki eşitlik sağlamak için kabul edilen ilkeler halkın talepleri doğrultusunda olmamıştır. Bu değişiklikler yabancı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışabilmek amacıyla kurmuş olduğu baskı neticesinde Osmanlı padişahının kişisel iradesiyle kabul ettiği değişikliklerdir. Ancak fermanın kabulünün arkasındaki sebepler her ne olursa olsun; Osmanlı devletinin birlere eşit haklar sağladığını kabul etmesi, devletin kendisini belli konularda sınırlandırdığı göstermektedir.

Islahat fermanının sağlamış olduğu bir diğer önemli değişiklik ise; patrikhanelerde oluşturulacak meclis ile gayrimüslimlerin sorunlarını Bab-ı Ali'ye iletebilmesinin sağlanmasıdır. Böyle bir mekanizmanın oluşturulması, ülkede eşitliğin sağlanabilmesi için yapılan çabaların somut bir göstergesi olmuştur. Üstelik bu meclisler vasıtasıyla bireylerin yönetimden talepleri doğrudan değerlendirilebilme imkânı sağlanmıştır. Bununla birlikte Islahat Fermanının açıkça Tanzimat fermanını kabul etmesi, yukarıda Tanzimat Fermanının ülkede sağlamış olduğu gelişmelerin devam

ettiğini göstermiştir. Üstelik Islahat Fermanının (dolaylı olarak Tanzimat Fermanının) Paris anlaşması metnine dâhil olması, padişahın kendine karşı getirmiş olduğu kısıtlamaları, yabancı devletlere karşı da kabul ettiğini göstermiştir. Nitekim bu durum her iki fermanın da demokratikleşme çabaları adına getirmiş olduğu yenilikler, padişahın kendini bağlayacağı bir konuma getirilmiştir. Dolayısıyla Islahat fermanının çeşitli yönleri itibarıyla koruyucu demokrasi anlayışına benzerlik gösterdiğini açıkça ifade edebiliriz. Nitekim Islahat fermanı hem vatandaşları çeşitli haklar verirken hem de iktidarı çeşitli yönlerden sınırlamaktadır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Batılı toplumların dışındaki toplumların değişim ve gelişim sürecini ifade etmek için kullanılan Modernleşme kavramı, çağdaş bir toplum ve hak ve hürriyetlere dayalı bir devlet kurmak üzere yapılan çabaları ifade etmektedir (Tunaya, 2004: 18). Modern bir devletin oluşumu ve gelişimi ise, ülkedeki anayasa ve anayasal nitelikli belgeler sayesinde. Nitekim devlet yönetiminin rasyonelleştirilmesi ve devletin demokratik değerler üzerinde yapılması; anayasalar, anayasacılık hareketleri ve bu gelişmelere neden olayların katkılarıyla meydana gelmektedir. 18.yy'ın sonlarında ortaya çıkan anayasa kavramı, diğer yasalara göre daha geniş kapsamlı olan, yasalara kaynaklık eden, devletin temel organlarının işleyişini tayin eden, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen, oluşturulması ve değiştirilmesi diğer kanunlara oranla daha zor olan kurallar manzumesi şeklinde tanımlanabilir. Anayasaların ve anayasacılık hareketlerinin gelişi açısından en önemli husus, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasının istenmesidir. John Locke ve Montesquieu gibi düşünürler, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınabilmesi için devlet iktidarının sınırlandırılması gerektiğini vurgulamışlar ve bunun anayasa diyebileceğimiz hem yönetenleri hem de yönetilenleri bağlayıcı, üstün nitelikli kurallar ile olacağı belirtilmiştir. Özellikler Montesquieu'nun "Kanunların Ruhunu" isimli kitabında belirttiği üzere, siyasal iktidarın tek elde toplanması, bireylerin özgürlükleri açısından tehdit oluşturacaktır. Nitekim temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınabilmesi için devletin iktidarının çeşitli erklerle ayrılması gerekmektedir. Nitekim bu ayırım anayasa niteliğinde üstün kurallarla sağlanmalıdır.

Osmanlı devletinin geleneksel devlet geleneğinde, İslam Şeriatı ve Türk-Moğol devlet geleneğine dayalı yönetim yapısı ve hukuk anlayışı hâkim olmuştur. Kanun yapımı ve uygulamasında katı bir teokratik anlayıştan ziyade; padişahın devlet adamlarına danışarak kararlar verdiği görülmüştür. Ancak zamanla bu yapının uygulanabilirliği ortadan kalkmış ve devlet yönetiminde teokratik bir dönüşüm yaşanmıştır. Öte yandan Avrupa devletleri, Rönesans ve Reform hareketleriyle kiliselerin tahakkümünden kurtularak daha akılcı yönetim ve hukuk anlayışına yönelmiştir. Osmanlı devletinin savaşlarda toprak kayıpları yaşamıyla birlikte; başta askeri alan olmak üzere yenileşme ve reform ihtiyaçları hissedilmiştir. Böylelikle Osmanlı devleti geleneğinde bir dönüşüm başlamış ve Avrupalı devletlerin daha yakından tanıma ihtiyacı hissedilmiştir. Diğer bir ifadeyle 18.yy'da "neden savaşları kaybediyoruz?" sorusu Osmanlı devleti için önemli bir soruyken; 19.yy'da "Osmanlı savaşlarda neden kaybederken Avrupa kazanıyor ve gelişiyor?" sorusu gündeme gelmiştir (Nişancı, 2018: 3). Bu sorulardan yola çıkarak Osmanlı devletinde de çeşitli modernleşme çabaları baş göstermiştir. Özellikle bu dönemde yapılan çabaların tamamında "Osmanlı devletini kurtarmak" temel hedef haline gelmiştir. Bu amaçla girilen çabalar, neticesinde çeşitli önemli gelişmelerle somutluk kazanmıştır. Bu gelişmeler anayasal sürecin önemli dönüm noktaları olan Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanıdır.

1808 tarihinde Osmanlı Padişahı ve ayanlar arasında kabul edilen Sened-i İttifak, Türk modernleşmesi ve anayasa tarihi açısından milat olarak kabul edilmektedir. Bu önemli gelişme Avrupa'daki anayasal gelişmelerin aksine, toplumsal istekler sonucunda oluşmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı padişahının isteği doğrultusunda yapılmış ve kabul edilmiş bir belgedir. Sened-i İttifak temelde Ayanlar ve Osmanlı merkezi iktidarı arasında yapılmış olmasından dolayı, sadece sınırlı sayı ve statüdeki bireylerin doğrudan faydalandığı bir gelişme olarak kalmıştır. Nitekim toplumun büyük bir kesiminin doğrudan yararlanıcısı olduğu bir belge olmamakla birlikte; iktidarın sınırlandırıldığı ve toplumun çeşitli kazanımlar elde ettiği ilk anayasal gelişme olmuştur. Sened-i İttifaktan otuz bir yıl sonra devletin gerilemesinin durdurmak ve Osmanlı devletinin iç işlerine Avrupalı devletlerin

karışmasını engellemek ve köklü reformalar yapabilmek amacıyla; Tanzimat fermanı ilan edilmiştir. Temel hak ve özgürlükler açısından oldukça önemli bir gelişme olan Tanzimat Fermanının en önemli özelliği kanunların üstünlüğü prensibini benimsemesidir. Adeta Osmanlının batıya açılan bir penceresi olan bu fermanı hukuk devleti olma yolunda oldukça önemli bir adımdır. Nitekim padişahın yetkilerinin sınırlandırılmadığı bu belgede de görülmektedir. Tanzimat fermanının getirmiş olduğu düzenlemelerle yetinmeyen Batılı devletler, Osmanlı Devletindeki gayrimüslimlerin durumlarının iyileştirilmesi ve çeşitli haklar verilebilmesi için giriştiği baskılar neticesinde Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı görünüş itibariyle yalnızca gayrimüslimlere yönelik çeşitli haklar getirmektedir. Ancak böylelikle Osmanlı toplumunda eşitliğin temelleri atılmıştır. Bireylere yönelik dini ayırım yapılmaksızın eşit haklar ve yükümlülükler getirilmiştir. Nitekim bu özelliği itibariyle anayasal hak ve özgürlüklerin en temel olanı kabul edilmiştir. Farklı içeriklere sahip bu üç düzenlemeden sonra gerçek anlamda anayasa yapılmasına yönelik ilk ciddi çalışma 1876 yılındaki Kanûn-i Esâsi'dir.

Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı, anayasal gelişmeler açısından önemli olduğu gibi demokratikleşme çabaları bakımından da önemli birer kazanım olmuştur. Nitekim bu üç belgede de padişahın otoritesine yönelik sınırlama getirilmesi, bireylere yönelik çeşitli hakların ve özgürlüklerin sağlanması ve çeşitli temel ilkelerin kabul edilmesi (kanunların üstünlüğü, eşitlik) demokratikleşme adına önemli adımları temsil etmektedir. Ayrıca, Tanzimat fermanında (daha sonra ıslahat fermanı ile yeniden kabul edilen) kanunların hazırlanmasında bir kurulun görev alması, padişahın kanunların çıkarılmasındaki keyfi uygulamalarına kısıtlayıcı niteliğinin olduğunu söylemek gerekmektedir. Üstelik çıkarılacak kanunların hazırlanmasında, birçok kesimin görüşü bu sayede alınmış olacaktır. Islahat fermanı, Tanzimat Fermanında kabul edilen bu hükümleri tekrar kabul etmekle birlikte; gayrimüslimlerin taleplerinin doğrudan hükümet tarafından bilgilendirilebilmesi için çeşitli meclislerin oluşturulacağını ifade etmiştir. Nitekim bu durum da fermanın demokratikleşme çabaları içerisinde oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak değerlendirmek gerekirse; Osmanlı devletinin modernleşme çabaları içerisinde önemli birer adım olan bu üç belge, hem anayasacılık hareketleri hem de demokratikleşme açısından da oldukça önemlidir. Ancak bu belgeler “halkın dışında ve halka rağmen” oluşturulan ve uygulanan belgeler olmuşlardır. Nitekim yukarıda ifade edildiği üzere; Tanzimat ve Islahat fermanları ilan edildikten sonra belli hakların sahibi olan kesimler tarafından bile olumsuz tepkilerin alınmasına neden olmuştur. Özellikler en büyük tepki ise Müslüman kesim tarafından yapılmıştır. Bu belgelerin halkın dışında ve halka rağmen kabul edilmiş olmaları ideal demokrasi tanımıyla (halkın halk için, halk tarafından yönetilmesi) uygun düşmemektedir. Ancak adı geçen belgelerin Osmanlı tarihi itibariyle birer ilk olmasından dolayı belgelerin farklı özelliklerinden ve kazanımlarından dolayı, demokratikleşme için önemli olduğunu söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla bu belgelerin daha öncesinde sınırsız olan padişah otoritesinin sınırlandırılması, halkın çeşitli konularda halklara sahip olduğunun bildirilmesi ve bunlarının korunacağını taahhüt edilmesi sebebiyle korumacı demokrasi modelinde ifade edilenlere uygunluk göstermektedir. Nitekim korumacı demokrasi modelinin özündeki gibi bu belgeler ile egemen gücünün sınırlandırılması temel amaç olmuştur. Ayrıca korumacı demokrasi modelinde ifade edildiği üzere, bu belgelerin getirdiği yenilikler halkın siyasi hayata katılımından ziyade; halkı devletin müdahalelerine karşı korumayı (Erdoğan, 2005: 239) hedeflemektedir. Bu üç anayasal belgenin yukarıda ifade edilen özelliklerinden ve getirmiş olduğu yeniliklerden yola çıkarak; korumacı demokrasi anlayışını çeşitli yönleri itibariyle yansıttığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa. (1967). Tezâkir (M. C. Baysun Ed. 17. bs). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ahmet Cevdet Paşa. (1972). Tarih-i Cevdet (Çev. M. Çevik ve D. Günday, 4. bs). İstanbul: Üçdal neşriyat.

- Akgündüz, A. (1997). Eski Anayasa Hukukumuz ve İslâm Anayasası (1. bs). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akşin, S. (1994). "Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 16(27), 115-123.
- Aktan, C C. (1999). "21. Yüzyıl ve Anayasal Demokrasi". Yeni Türkiye Dergisi, 29(1), 600-606.
- Aktan, C C. (2016). "İdeal bir siyasi yönetim arayışı ve anayasal demokrasi". Hukuk ve iktisat araştırmaları dergisi, 8(2), 1-20.
- Akyıldız, A. (2009). "Sened-i İttifak". İslam Ansiklopedisi, 36(1), 512-514.
- Aldıkaçtı, O. (1982). Anayasa Hukukunun Gelişmesi ve 1961 Anayasası (4. bs). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Altundere, A. (1992). Osmanlı İmparatorluğu'nda özgürlüklerin doğuşu. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Başgil, A F. (1960). Esas Teşkilât Hukuku (1. bs). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Beetham, D, Boyle, K. (2005). Demokrasinin temelleri: 80 soru 80 cevap (Çev. A. Z. Kopuzlu, 2. bs). İstanbul: Adres Yayınları.
- Berkes, N. (2002). Türkiye'de çağdaşlaşma (A. Kuyaş Ed. 4. bs). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozkurt, G. (1989). Alman-İngiliz belgelerinin ve siyasî gelişmelerin ışığı altında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu (1839-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Engelhardt, E. (2007). Türkiye ve Tanzimat (Çev. Ali Reşad ve E. Kılıç, 7. bs). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Erdem, G. (2010). "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51(1), 327-348.
- Erdoğan, M. (2005). Anayasal demokrasi (7. bs). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eren, A C. (2007). Tanzîmât fermanı ve dönemi (A. Akpınar Ed.). İstanbul: Derin Yayınları.
- Eroğul, C. (2000). Anatüzeeye Giriş (6. bs). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (1992). Tanzimat ve yönetimde modernleşme. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gözler, K. (2000). Türk Anayasa Hukuku (1. bs). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2017). Anayasa hukukuna giriş: genel esaslar ve Türk anayasa hukuku (26. bs). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözübüyük, A Ş. (2006). Anayasa hukuku (4. bs). Ankara: Turhan kitabevi.
- Gülsoy, U. (1999). "İslahat Fermanı". İslam Ansiklopedisi, 19(1), 185-190.
- Hanioğlu, M Ş. (1985). Bir siyasal örgüt olarak " Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti" ve " Jön Türklük":(1889-1902) (1. bs). İstanbul: İletişim yayınları.
- Heper, M. (2015). Türkiye'de devlet geleneği (5. bs). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2015). Siyasetin Temel Kavramları (Çev. H. Özler, 2. bs). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2016). Siyaset (Çev. B. B. Özipek, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla ve H. Y. Başdemir, 17. bs). Ankara: Liberte Yayınları.
- Kaynar, R. (1991). Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. Ankara: Türk tarih kurumu basımevi.
- Kili, S, Gözübüyük, Ş. (1982). Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze (1. bs): Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2010). Batılılaşma: düzenin yabancılaşması (2. bs). İstanbul: Profil Yayıncılık.

- Lewis, B. (1996). Modern Türkiye'nin doğuşu (Çev. M. Kiratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Ş. (2015). Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu: İletişim Yayınları.
- Nişancı, Ş. (2018). Dinamikler, Aktörler, Koordinatlarıyla Tanzimattan Milli Mücadeleye Siyasal Hayat (1. bs). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Okandan, R G. (1959). Âmme hukukumuzun ana hatları (3. bs). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları.
- Ortaylı, İ. (2010). İmparatorluğun en uzun yüzyılı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özkorkut, N Ü. (1994). Osmanlı Siyasi Belgelerinin Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden Getirdiği Yenilikler. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Siyavuşgil, S E. (1940). Tanzimat'ın Fransız efkârı umumiyesinde uyandırdığı akisler Tanzimat I. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Soysal, M. (1979). 100 soruda anayasanın anlamı (5. bs). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tanör, B. (2000). Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri:(1789-1980) (8. bs). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tunaya, T Z. (2004). Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri (7. bs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Üçok, C, Mumcu, A, Bozkurt, G. (2002). Türk Hukuk Tarihi (10. bs). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Ülken, H Z. (2001). Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi (7. bs). İstanbul: Ülken yayınları.
- Zürcher, E J. (2016). Modernleşen Türkiye'nin tarihi (Y. S. Gönen Ed. 33. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.